

УДК 347.788(477)

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**Прокопенко О.М.**

Запорізький національний технічний університет

Досліджено окремі аспекти методологічних проблем наукового пізнання. Взято за мету аналіз можливостей оновлення методології цивільно-правової науки, розкриття потенціалу окремих методологічних інструментаріїв. Встановлено, що у цивільному праві застосовують філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий та приватно-науковий методологічний інструментарій. Ї характерними методи тлумачення права, порівняльно-правовий та комплексного аналізу правових явищ. Зроблено висновок щодо необхідності оновлення методології цивільно-правової науки. Сформульовано пропозиції щодо активного використання нетрадиційних методів – синергетичного, аксіологічного, герменевтичного та семіотичного, які зможуть дати поштовх збагаченню методології цивільно-правової науки.

Ключові слова: методологія, цивільно-правова наука, філософський, загальнонауковий, спеціально-науковий, приватно-науковий, синергетичний, аксіологічний, герменевтичний, семіотичний.

Постановка проблеми. Поняття «методологія» має два основних смислових значення: по-перше, методологія, як система певних способів і прийомів, які застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності – науці, політиці, мистецтві; по-друге – як вчення про цю систему або як загальна теорія методу, теорія в дії. Методологічні проблеми наукового пізнання сьогодні тривожать думки багатьох учених, хоча історія розвитку методологічної думки переживала як повне забуття, так і особливо великий прояв інтересу до себе, що стало наслідком наукової революції. Спочатку розвиток методологічної думки був притаманний філософії і логіці, але поступово поширився на всі науки. Сучасний стан методології науки не перебуває у спокійному стані, а бурхливо розвивається за рахунок збагачення її понятійно-категоріального апарату, поліпшення прийомів і методів, що сприяє підвищенню якості наукового пізнання.

Поглиблення розробки методології на рівні окремих наукових галузей дають можливість говорити про належність методів до окремих сфер наукового знання.

Високий рівень розвитку правової науки залежить, перш за все, від рівня розробки методологічних проблем правових досліджень. При цьому цивільно-правова наука не є винятком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методології цивільно-правових досліджень увагу приділяли такі вчені, як К. Вибхут [1], Д. Джеймс [2], Ю. В. Ковальова [3], А. Т. фон Мехра [2], Ф. Ейналем [1] та інші. Вивчення особливостей методологічного інструментарію цивільно-правового дослідження отримало новий імпульс з початком реформування цивільного законодавства. На цьому етапі особливої уваги заслуговує дослідження І. С. Кривцової щодо методологічної ролі синергетики у порівняльно-правовому пізнанні [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, фундаментальні методологічні дослідження в галузі цивільно-правової науки слабо представлені, систематичних досліджень у цьому напрямку поки немає, а їх важливість і необхідність не потребує додаткового обґрунтування. Вищезазначене й обумовлює необхідність подальших наукових пошуків на сучасному науковому підґрунті.

Мета статті. Отже, метою даної роботи є аналіз можливостей оновлення методології цивільно-

правової науки, розкриття міждисциплінарного потенціалу деяких нетрадиційних методологічних інструментаріїв у пізнанні цивільно-правових явищ.

Виклад основного матеріалу. У науці цивільного права використовуються розроблені в юридичній науці, особливо в теорії права, методологічні інструменти правового пізнання. Проте, вони тут потребують певної модифікації відповідно специфіці об'єкта і предмета науки цивільного права.

У цивільному праві прийнято застосовувати: 1) філософський; 2) загальнонауковий (аналіз і синтез, системно-структурний, перехід від абстрактного до конкретного та навпаки тощо); 3) спеціально-науковий (статистичні, конкретно-соціологічні, психологічні, математичні, метод експертних оцінок і т.д.); 4) приватно-науковий (охоплює методи, притаманні окремим наукам) методологічний інструментарій. Зокрема, для юридичної науки характерні такі методи: тлумачення права, порівняльно-правовий, комплексного аналізу правових явищ.

Перелічені загальні, спеціальні та приватні методи в сукупності складають метод пізнання будь-якої галузі юридичної науки, в тому числі і в науці цивільного права. Однак окремий конкретний метод здатен вирішити окреме конкретне завдання, і тільки в сукупності з іншими методами і підходами предмет дослідження може бути розкритий повністю.

Щодо філософського рівня, то зазначимо, що філософські закони та категорії мають загальний та універсальний характер, за допомогою яких виконуються методологічні функції в будь-якому процесі пізнання правових явищ, у тому числі і цивільно-правових. Більше того, зміст філософського рівня методології полягає в загальних принципах пізнання і залежить від того, якого філософського вчення дотримується дослідник. Тобто в цілому все залежить від направленості самої особистості.

Наприклад, автори одного з популярних підручників з цивільного права виходять з філософської методології, основу якої складає діалектичний матеріалізм – вчення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і мислення: «використовуючи матеріалістичну діалектику, наука вітчизняного цивільного права

вивчає явища в конкретному історичному періоді, вивчає закономірності і тенденції їх розвитку в багатогранному поєднанні, розкриває протиріччя в процесі розвитку того чи іншого явища, а відповідно до цього розробляються пропозиції до подальшого удосконалення цивільного законодавства» [5, с. 12].

Особливо варто відзначити, що оновлення методології сучасної науки, зокрема й цивільно-правової, потребує використання нетрадиційних методологічних інструментів. Одним із таких є синергетичний підхід, який спрямований на пізнання процесів самоорганізації систем, розкриття глибокого зв'язку між порядком і хаосом, зворотними і незворотними процесами, випадковістю і необхідністю, лінійністю і не лінійністю, мікро- і макрорівнями середовища тощо. В юридичній літературі відмічено що, вплив ідей синергетики на систему методів пізнання простежується на двох рівнях: по-перше, взаємодія синергетики та діалектики як світоглядних основ системи методів пізнання правової реальності; по-друге, взаємодія синергетичного підходу, з одного боку, і когнітивних засобів правового пізнання – з іншого [4, с. 9].

Використання методологічного потенціалу синергетики в цивільно-правових дослідженнях сприяє збагаченню предметної сфери шляхом включення поряд із закономірностями також випадковостей, розкриття закономірностей еволюції цивільного права як самоорганізуючої системи.

Оскільки право – це цінність і цивільне право є його провідною галуззю, остільки й пізнання останнього вимагає активного використання аксіологічного підходу.

Як справедливо відзначається в юридичній літературі, цінність права для суспільства перш за все в тому, що воно є нормативною основою його існування та розвитку. «Право впорядковує суспільні відносини, окреслює їх певними межами, притаманними для всіх членів суспільства, надає суспільним відносинам злагоженості, системності, визначеності. Право виступає як засіб соціального контролю по відношенню до членів суспільства і тим дисциплінує їх, спрямовує їх визначенням шляхом, оптимальному та необхідному для інших членів суспільства і для суспільства в цілому. Норма права, як загальний шаблон, накладається на поведінку членів суспільства, на її основі ця поведінка оцінюється, вибираються межі реагування на поведінку, яка відхиляється від норм. Члени суспільств, формальні та неформальні групи мають найрізноманітніші інтереси, які можуть не збігатися, суперечити одні одним. З приводу цього в суспільстві можуть виникати різноманітні соціальні конфлікти, суперечки. Право в цих випадках виступає засобом регулювання та вирішення соціальних конфліктів і тим сприяє стабілізації суспільства. Інакше кажучи, право виступає як засіб самоорганізації суспільства, підтримки соціальної рівноваги» [6, с. 178].

Цінність цивільного права полягає в тому, що воно сприяє створенню необхідних умов для нормальної життєдіяльності людини і для усебічного розвитку особистості, охороняє, захищає майнові та особисті немайнові відносини, тобто такі цінності, як честь, гідність людини, її власність, право на заняття підприємницькою діяльністю тощо.

Для методологічного оновлення науки цивільного права не менш важливим є герменевтичний підхід, який пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням певних текстів – системи знаків, яка послідовно і зв'язно описують соціальну дію людини. При цьому розуміння передбачає внесення суб'єктом у раціональні моделі досліджуваного предмета своїх власних, винятково індивідуальних рис і акцентів. Ці проблеми мають особливу значимість у сфері юридичної герменевтики, де сталі поняття закону передбачають, що він використовується чітко в межах текстуально вираженої волі законодавця, незважаючи на різноманітність конкретних життєвих ситуацій, через які буквально використання зафіксованих юридичних приписів не завжди можливе. Як зазначає В.А. Суслів, «читання тексту закону правозастосувачем порівнюється з роботою по визначенню сутнісної розбіжності між ним і законодавцем, а основна робота професійного юриста якраз і полягає в пошуку та реалізації правової норми, яка повинна бути прочитана і зрозуміла» [7, с. 5].

Усе вищезазначене справедливе і для цивільно-правового тексту.

Цивільний кодекс України у ст.ст. 213 та 637 визнає необхідність тлумачення змісту угоди і договору. Зокрема, ст. 213 визнає: «Зміст правочину може бути витлумачений стороною (сторонами). 2. На вимогу однієї або обох сторін суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину. 3. При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст устанавлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін» [8].

Аналіз зазначеної статті Цивільного кодексу України показує, що законодавець визнає можливим наявність неясності і двозначності тексту правочинів. Більше того, текст статті Цивільного кодексу України містить три різні варіанти при тлумаченні правочинів: 1) буквально розуміння слів і виразів; 2) буквально розуміння загальноприйнятого значення термінів у відповідній галузі відносин; 3) через порівняння однієї умови правочину зі змістом інших умов, усім змістом правочину та реальними намірами сторін. Указане різноманіття варіантів тлумачення є основою для здійснення намірів правозастосувача.

Не випадково, що деякі статті Цивільного кодексу України трактуються вченими по-різному. Це також пов'язано з суб'єктивним підходом, який притаманний кожному, хто тлумачить норму.

Отже, все це доводить необхідність широкого застосування положень герменевтичної методології в цивільно-правовій науці.

Одним із сучасних є також семіотичний підхід. Семіотика (або семіологія) – наука, яка досліджує властивості знаків і знакових систем (природних і штучних мов). Згідно з Ю.М. Лотманом, під семіотикою належить розуміти науку про комунікативні системи і знаки, які використовуються у

процесі спілкування [9, с. 6]. У правознавство семіотика введена в науковий обіг з метою вивчення правового знакового поля і відповідного зв'язка правової мови та правового мислення. Крім того, семіотичний підхід тут використовується у вигляді сукупності самостійних способів вивчення знакових систем, які відтворюють і передають інформацію. У цілому, категорії семіотики права, як й інші загальнонаукові поняття, можуть використовувати методологічну роль по відношенню до галузевих юридичних наук. Вони мають важливе значення для вираження того чи іншого правового поняття в правильному юридичному тлумаченні майже в будь-якій галузі права.

Зразком застосування семіотичного підходу до цивільного права є дисертація А.К. Саркісова, в якій проведено дослідження на прикладі основних правових інститутів вексельного права. Зокрема, в знаковому полі сучасного вексельного права виявлені такі основні правові знакові конструкції, що характеризують вексель як цінний папір, який засвідчує зобов'язання по сплаті грошової суми, підстави виникнення такого зобов'язання, а також юридичний факт видачі векселя, що є одностороннім договором: абстрактність, посвідчення права, легітимація і

презентація; документованість, формальність і стандартність; безумовність і безспірність; оборотоздатність; грошовий зміст вексельної вимоги; односторонність. Пояснені з позиції семіотики права причини і можливості існування в правовому знаковому полі конструкції як-от «квазі-векселі» («бронзові» і «дружні» векселі, «вексельні сурогати» тощо) [10, с. 19-21].

Висновки і пропозиції. Дослідження методологічного інструментарію цивільно-правового дослідження дозволило сформулювати висновки.

1. Доведено необхідність оновлення методології цивільно-правової науки. На сучасному етапі неможливий науковий прогрес у даній галузі наукового правового пізнання без збагачення новими поняттями та ідеями, без розширення предметного поля, без приєднання до нових дослідницьких стратегій, розробок інших галузей гуманітарного знання.

2. Важливими інструментами, які на сьогоднішній день зможуть дати суттєвий поштовх збагаченню методології цивільно-правової науки, є синергетичний, аксіологічний, герменевтичний і семіотичний підходи. Завдяки цим підходам стане можливим відкриття нових кордонів у опануванні цивільно-правової науки.

Список літератури:

1. Vibhute K., Aynalem F. Legal Research Methods // Justice and Legal System Research Institute, 2009. – 252 p.
2. James G., Taylor von Mehren A. An Introduction to the Comparative Study of Private Law: Readings, Cases, Materials. – Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006. – 581 p.
3. Ковалева Ю. В. Методологические основы исследования императивности в договорном праве / Ю.В. Ковалева // Общество и право. – 2010. – № 4. – С. 94-98.
4. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. С. Кривцова. – О., 2008. – 22, [1] с.
5. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
6. Черданцев А. Ф. Теория государства и права / А. Ф. Черданцев. – М.: Юрайт-М, 2002. – 432 с.
7. Суслов В. А. Герменевтика права / В. А. Суслов // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 4-12.
8. Цивільний кодекс України: Кодекс, Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами) / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40-44. – Ст. 356.
9. Лотман Ю. М. Люди и знаки / В кн. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ, 2010. – 704 с.
10. Саркісов А. К. Семіотика права: Історико-правове дослідження правових знакових конструкцій: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. К. Саркісов. – М., 2000. – 27, [1] с.

Прокопенко А.Н.

Запорожский национальный технический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Исследованы отдельные аспекты методологических проблем научного познания. Целью определены анализ возможностей обновления методологии гражданско-правовой науки, раскрытие потенциала отдельных методологических инструментариев. Установлено, что в гражданском праве применяют философский, общенаучный, специально-научный и частнонаучный методологический инструментарий. Являются характерными методы толкования права, сравнительно-правовой и комплексного анализа правовых явлений. Сделан вывод о необходимости обновления методологии гражданско-правовой науки. Сформулированы предложения по активному использованию нетрадиционных методов – синергетического, аксиологического, герменевтического и семиотического, которые смогут дать толчок обогащению методологии гражданско-правовой науки.

Ключевые слова: методология, гражданско-правовая наука, философский, общенаучный, специально-научный, частнонаучный, синергетический, аксиологический, герменевтический, семиотический.

Prokopenko O.M.

Zaporizhzhia National Technical University

THE METHODOLOGICAL TOOLS OF THE CIVIL LEGAL RESEARCH

Summary

Certain aspects of methodological issues in the scientific cognition are investigated. The aim is to analyse the renewal opportunities of the methodology of civil legal studies, to reveal the potential of certain methodological tools. It is identified that philosophical, general scientific, special scientific and private scientific methodological tools are applied in civil law. Distinctive methods of interpreting law are considered, comparative legal method and complex analysis of legal phenomena, in particular. The conclusion on the necessity to renew the methodology of civil legal studies has been made. The suggestions concerning active use of non-traditional methods have been defined, notably synergetic, axiological, hermeneutic and semiotic methods which can stimulate the methodology improvement of civil legal studies.

Keywords: methodology, civil legal studies, philosophical, general scientific, special scientific, private scientific, synergetic, axiological, hermeneutic, semiotic.